

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Экономикалық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Экономическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3552

№ 3 (2026)

Павлодар

Экономическая серия
выходит 4 раза в год

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ93VPY00029686

публикация материалов в области экономики, управления,
финансов, бухгалтерского учета и аудита

<https://doi.org/10.48081/BTOUEcon3.2026/ISSN2710-3552>

Гребнев Л. С., д.э.н., профессор
Шеримова Н. М., доктор PhD

Шмарловская Г. А., д.э.н., профессор (Беларусь);
 Кунязов Е. К., доктор PhD, доцент;
 Алмаз Толымбек, доктор PhD, профессор (США);
 Мукина Г. С., доктор PhD, ассоц. профессор, доцент;
 Дугалова Г. Н. д.э.н., профессор
 Алтайбаева Ж. К., к.э.н.
 Мусина А. Ж., к.э.н., ассоц. профессор, доцент;
 Титков А. А., к.э.н., доцент;
 Искакова З. С. технический редактор.

© Торайгыров университет

<https://doi.org/10.48081/BTOUEcon3.2026/213-231>

***Х. Ертай¹, А. М. Рахметова², Ж. Р. Аркенова³**

^{1,2,3}Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3905-457X>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8741-0373>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3523-5489>

*e-mail: khuanbek@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК АТАУЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ ТИІМДІЛІГІ: ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТТЫҢ ЖАҢА ПАРАДИГМАСЫ

Әлеуметтік міндеттемелердің өсуі мен бюджеттік мүмкіндіктің шектеулілігі арасындағы ашықтық мемлекеттік қолдаудың атаулы нысандарын экономикалық тұрғыдан бағалау сұрағын талқы өзегіне шығарды. Табыс тапшылығын өтеу үшін ойластырылған төлемдер бүгінде әлеуметтік тәуекелдерді реттеу тетігі ретінде де, бюджет қаражатын бөлу тәсілі ретінде де қаралады. Функцияның осылай екіұдай болуы атаулы әлеуметтік көмекті шығыс бабы деңгейінде ғана талдауға мүмкіндік бермейді.

Мақала әлеуметтік саясаттың жаңару кезеңіндегі мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмекті ұсыну тиімділігін бағалауға арналған. Зерттеу нысаны – мемлекеттік қайта бөлу тетігінің құрамдас бөлігі ретіндегі атаулы әлеуметтік көмек жүйесі, ал пәні – оның қызмет етуі барысында туындайтын экономикалық және институционалдық қатынастар. Талдау 2021–2025 жылдардағы ресми статистикаға және нормативтік актілерге сүйенеді; салыстырмалы әрі динамикалық талдау, индекстік бағалау әдістері қолданылды.

Есептеулер алушылар санының қысқаруын және қаржыландыру көлемінің өзгеруін әлеуметтік қорғау деңгейінің құлдырауы деп бірімәнді оқуға болмайтынын аңғартады. Деректер жиынтығы қолдаудың атаулылығы күшейгенін, мұқтаждықты растау рәсімдерінің қатаңдағанын көрсетеді. Сонымен бірге жүйенің осал тұстары да байқалды: мұқтаж үй шаруашылықтарының бір бөлігі

іріктеуден тыс қалу қаупі, өңірлік жағдайлардың біркелкі еместігі, нәтиженің статистикалық база сапасына тәуелділігі.

Алынған көрсеткіштер атаулы әлеуметтік көмектің өтемдік құралдан белсенді саясат тетігіне ауысу үстінде екенін жанама түрде растайды, дегенмен бұл тұжырым қосымша тексеруді – ең алдымен өңірлік кесіндіде және панельдік деректер негізінде – талап етеді. Жұмыс материалдары әлеуметтік қолдау тетіктерін жетілдіру жөніндегі шешімдерді дайындауда пайдаланылуы мүмкін.

Кілтімі сөздер: атаулы әлеуметтік көмек, әлеуметтік саясат, экономикалық тиімділік, мұқтаждық критерийлері, бюджет, шығыстар, цифрландыру.

Кіріспе

Әлеуметтік қолдау жүйесін жеке төлемдердің жиынтығы деп қарау оның бүгінгі мазмұнын түсіндіруге жеткіліксіз. Соңғы онжылдықта әлеуметтік трансферттер халықтың мінез-құлқына, еңбек нарығына қатысу шешіміне және үй шаруашылықтарының ұзақ мерзімді табыс траекториясына ықпал ететін институт ретінде зерделене бастады. Қазақстандағы атаулы әлеуметтік көмек осындай өзгерістің көрнекі мысалы: 2019 жылдан кейінгі кезеңде оның қызметі табыс тапшылығын жабумен шектелмей, экономикалық белсенділікті ынталандыру міндетімен байланыстырылды.

Бұл институтты қайта құру әлеуметтік саланы жаңғырту саясатының бір бөлігі болды. Әлеуметтік міндеттемелерді сандық жағынан ұлғайту емес, оларды нақтылау бағыты мемлекет басшысының бағдарламалық құжаттарында айқын көрсетілген [1]. Институттың өзі өтпелі кезеңнің қиындықтарынан туындағанын ұмытуға болмайды: 1990-жылдардағы табыс теңсіздігінің күрт өсуі мен әмбебап қолдау схемаларының қаржылық тұрғыдан ұсталмай қалуы селективті көмекке көшуді іс жүзінде мәжбүрледі [2].

Қазақстандық модельдің тұжырымдамалық негізі өтпелі экономикасы бар елдерде сынақтан өткен мақсатты трансферттер тәжірибесіне сүйенді [3]. Ол бастапқыда әлеуметтік қорғау міндеті мен бюджет мүмкіндігі арасындағы ымыра түрінде қалыптасты. 2001 жылғы заңның қабылдануын реформаның аяқталуы ретінде қарау дұрыс болмас еді: мұқтаждық өлшемдері, есептеу тәртібі мен әкімшілендіру рәсімдері одан кейін де бірнеше рет қайта қаралды [4]. Алғашқы жылдары құрал кедейлікке жедел жауап беру қызметін атқарды, ал ынталандырушы әсер мәселесі назардан тыс қалды [5].

Отандық әдебиетте атаулы көмекті бағалаудың кемінде екі бағыты байқалады. Бірінші бағыт қамту ауқымын басты өлшем ретінде алады; А. К. Атабееваның жұмысында мұндай тәсіл сынға ұшырап, құрылымдық

кедейлікті төмендету мен иждивеншілік тәуекелін шектеу алдыңғы қатарға шығарылады [6]. Екінші бағыт әлеуметтік көмекті жұмыспен қамту және кәсіби бейімдеу шараларымен байланыста қарайды; ведомстволық талдамалық материалдарда осы кешенді көзқарастың эмпирикалық негіздемесі жинақталған [7]. Екі бағыттың арасындағы айырмашылық терминологиялық емес – олар тиімділік ұғымының өзін әртүрлі анықтайды.

Әлеуметтік кодекстің қабылдануы бытыраңқы нормаларды бір жүйеге келтіріп, атаулы көмекті жұмыспен қамту қызметтерімен және әлеуметтік қызмет көрсету шараларымен байланыстырды [8]. Медиандық табысқа көшу, деректерді цифрлық тексеру, белсенді шаралармен ұштастыру басқару логикасының ауысқанын білдіреді. Алушылар санының қысқаруы қоғамдық талқылауда көбіне қолдаудың тарылуы ретінде қабылданса, ведомстволық бағалауларда ол іріктеу дәлдігінің артуымен түсіндірілді [9]. Осы екі оқылымның қайсысы деректерге көбірек сай келетіні әлі ашық сұрақ күйінде қалып отыр.

Тақырыптың өзектілігі қазіргі модельдің бұрынғысынан өзгеше нормативтік негізге сүйенуімен де байланысты. 2001 жылғы заңның күшін жоюы таза техникалық рәсім емес; ол мемлекеттің әлеуметтік саясаттағы ұстанымының ауысқанын білдіреді. Ақшалай өтемақы шеңберінен көпқұрамды саясат құралына көшу атаулы көмекті реттеу аясын едәуір кеңейтті.

Бағдарламалық құжаттар осы бағытты бекітеді. 2030 жылға дейінгі әлеуметтік даму тұжырымдамасында шығыстардың атаулылығын арттыру мен азаматтарды экономикалық айналымға тарту басым міндет ретінде тіркелген [10], ал жұмыспен қамту бағдарламаларында көмек еңбек нарығы және шағын кәсіпкерлікті дамыту тетіктерімен байланыста қаралады [11]. Мұндай құрылымда қолдаудың нәтижесі төленген сома арқылы емес, үй шаруашылығының жағдайындағы өзгеріс арқылы өлшенуге тиіс. Дегенмен осындай өлшеудің бекітілген әдістемесі әзірге жоқ.

Нормативтік база қалыптасқанымен, экономикалық тиімділікті бағалаудың ғылыми аппараты сол қарқынмен даымады. Жарияланымдардың басым бөлігі өңірлік ерекшеліктерге немесе алушылардың демографиялық құрамына арналған; бюджеттік шығын мен нақты әлеуметтік нәтиженің арақатынасы жанама түрде ғана қозғалады. Н. Н. Жанакова мен А. Ж. Абдрахманованың есептеулері трансферттердің табыс теңсіздігіне әсерін өлшеуге әрекет жасайды, бірақ авторлардың өздері деректер базасының шектеулілігін мойындайды [12].

Олқылықты толтыруға бағытталған жұмыстардың бір тобы цифрлық тіркелімдерге, ведомствоаралық деректер алмасуға және тәуекелдерді алдын ала анықтауға негізделген проактивті модельдерді ұсынады. А. А. Таубаев пен Ж. К. Сейдахметовтің тәсілі әкімшілік шығынды азайту мүмкіндігін көрсетеді.

Сонымен қатар мұндай модельдердің экономикалық параметрлері – енгізу құны, қателік бағасы, ұзақ мерзімді әсері – сандық түрде негізделмеген күйінде қалып отыр [13].

Шетелдік әдебиетте пікірталас басқа жазықтықта өрбиді. К. Bergstrom шартты ақшалай трансферттерді талдай отырып, таргетингтің пайдасы бағдарлама дизайнына, атап айтқанда төлем шарттылығына тәуелді екенін көрсетеді [14]. В. Özler және оның әріптестері гуманитарлық төлемдерді қайта бөлу мысалында сол таргетингтің прогрессивтілігі әрдайым күтілген деңгейде болмайтынын дәлелдейді [15]. Екі жұмыстың нәтижелері бір-біріне қайшы емес, дегенмен олар әртүрлі критерийге сүйенеді: біріншісі мінез-құлықтық әсерді, екіншісі бөлу әділдігін өлшемге алады.

C. Poulin және басқалардың машиналық оқытуға негізделген прокси-тестерді бағалауы бұл пікірталасқа техникалық өлшем қосады: болжамдық модельдердің дәлдігі дәстүрлі әдістерден жоғары болғанымен, қамту мен алып тастау қателіктері толық жойылмайды [16]. Мұндай нәтиже цифрлық құралдарды әлеуметтік әділдіктің кепілі деп қараудан сақтандырады. Деректер сапасы төмен немесе тіркелімдер толық емес жағдайда алгоритм қателікті азайтпай, оны көзге түспейтін етіп жіберуі ықтимал.

Қазақстан тәжірибесі осы халықаралық үрдістермен бір бағытта дамып келеді. Медиандық табысқа көшу мен деректерді автоматты тексеру іріктеу дәлдігін арттыруға есептелген. Алайда өңірлік медианалардың айырмашылығы үлкен елде бірыңғай пайыздық шектің әрбір өңірде бірдей әлеуметтік мағынаға ие бола ма деген сұрақ ашық қалады. Цифрлық верификация адами бақылауды алмастырмайды: OECD шолуларында бұл құралдардың құқықтық және этикалық жауапкершілікті керісінше арттыратыны ескертіледі.

Тақырыптың теориялық мәні атаулы әлеуметтік көмектің тиімділігін экономикалық категория ретінде нақтылаумен байланысты, ал қолданбалы мәні бағалау нәтижелерінің мемлекеттік шешімдерге негіз бола алуымен айқындалады. Жұмыстың мақсаты – 2021–2025 жылдардағы деректер бойынша атаулы әлеуметтік көмектің параметрлеріндегі өзгерістерді бағалау және бұл өзгерістерді әлеуметтік қорғау деңгейінің төмендеуі деп оқуға қаншалықты негіз бар екенін тексеру.

Материалдар мен әдістері

Жұмыстың әдіснамалық негізіне атаулы әлеуметтік көмекті көпқабатты құрылым ретінде қарау көзқарасы алынды. Ол бір мезгілде бюджеттік шығыс бабы, әкімшілік рәсім және табыс саясатының құралы болып табылады, сондықтан бір ғана өлшеммен бағалау көріністі бұрмалайды.

Эмпирикалық база 2021–2025 жылдарды қамтиды. Талдауға төлемнің орташа мөлшері, қаржыландыру көлемі, республикалық бюджет шығыстарындағы үлес және кедейлік шегін айқындау тәртібінің өзгеруі енгізілді. Деректер уәкілетті органдардың ресми жинақтарынан, ашық дереккөздерден және нормативтік актілерден жинақталды. 2025 жыл бойынша көрсеткіштер 1 маусымдағы жағдайға сәйкес келеді, демек жылдық қорытындымен салыстырғанда толық емес - бұл жағдай тиісті есептеулерді түсіндіруде ескерілді.

Талдау логикасы салыстырмалы және динамикалық тәсілдерді қатар қолдануға құрылды. Салыстыру әртүрлі кезеңдердегі параметрлерді қатар қоюға мүмкіндік берсе, динамикалық қатарлар өзгерістің бағыты мен қарқынын көрсетті. Бес жылдық қатардың қысқалығы тренд туралы кез келген тұжырымды шартты етеді, сол себепті алынған нәтижелер болжам емес, бақыланған өзгерістерді сипаттау деңгейінде түсіндіріледі.

Экономикалық бағалау блогында шығыстардың көлемі емес, олардың бағытталу дәлдігі басты өлшем ретінде алынды. Осы мақсатпен табыс құрылымын талдау, жан басына шаққандағы орташа табысты есептеу және оны заңнамалық кедейлік шегімен салыстыру әдістері қолданылды. Есептік формулалар көмекті тағайындау логикасын формальды түрде жазып шығуға және жүйенің табыс өзгерісіне қалай жауап беретінін көрсетуге мүмкіндік берді.

Кедейлік шегін айқындау тәртібінің ауысуы бөлек әдістемелік мәселе ретінде қаралды. 2021–2024 жылдары қолданылған, ең төменгі күнкөріс деңгейіне байланған модель мен 2025 жылдан бастап енгізілген медиандық табысқа сүйенетін тәсіл салыстырылды. Мұндай ауысу есептеу техникасын ғана емес, кедейлікті түсіндіру негізін де өзгертеді: біріншісі тұтынудың абсолюттік минимумына, екіншісі табыс бөлінісіндегі салыстырмалы орынға сүйенеді. Осы себепті екі кезеңнің көрсеткіштерін тікелей салыстыру шектеулі мағынаға ие.

Институционалдық блокта көмекті тағайындау арналары - электрондық үкімет порталы мен халықты жұмыспен қамту орталықтары - әкімшілік рәсімдер тұрғысынан сипатталды. Бұл бөлік сапалық сипатта болды және сандық өлшеуге келмейтін тұстарды, мысалы қызмет алушының цифрлық дағдысына тәуелділікті, түсіндіру үшін қажет болды.

Фискалдық талдау барысында атаулы көмекке бөлінген қаражат жалпы республикалық бюджет шығыстарымен салыстырылып, оның үлестік салмағы есептелді. Мұндағы мақсат үлестің шамасын анықтаумен шектелмейді: оның динамикасын бюджеттің жалпы өсуімен қатар қою көзделді.

Нормативтік-құқықтық талдау эмпирикалық көрсеткіштерді құқықтық контексте оқуға мүмкіндік берді. Заңнамалық өзгерістердің хронологиясы мен көрсеткіштердің қозғалыс сәттерін салыстыру бұл қозғалыстың экономикалық конъюнктурадан гөрі басқарушылық шешімдермен көбірек байланысты екенін болжауға негіз береді.

Қолданылған әдіснаманың бірқатар шектеулері бар. Алушылар бойынша микродеректерге қолжетімділіктің болмауы қамту және алып тастау қателіктерін тікелей өлшеуге мүмкіндік бермеді; өңірлік кесіндідегі есептеулер жиынтық көрсеткіштермен шектелді. Осы себепті төменде келтірілген бағалаулар түпкілікті емес, алдын ала сипатта деп қаралуы тиіс.

Нәтижелер және талқылау

Талдауды төлем мөлшерінің өзгерісінен бастау қисынды, өйткені дәл осы көрсеткіш саясаттағы ығысуды барынша айқын бейнелейді. 2021–2025 жылдар аралығында атаулы әлеуметтік көмек салыстырмалы тұрақты әрі кең қамтылған үлгіден іріктеуге негізделген икемді модельге қарай жылжыды.

Көрсеткіштердің қозғалысы бір мезгілде екі үдерісті бейнелейді: алушылар құрамының өзгеруі мен есептеу базасының жаңаруы. Осы екеуін ажыратпай, орташа төлемнің төмендеуін бізмәнді түсіндіру қиын. 1-кестеде зерттелген кезеңдегі орташа мөлшер жинақталған.

1-кесте – Қазақстан Республикасындағы 2021–2025 жылдардағы атаулы әлеуметтік көмектің орташа мөлшері

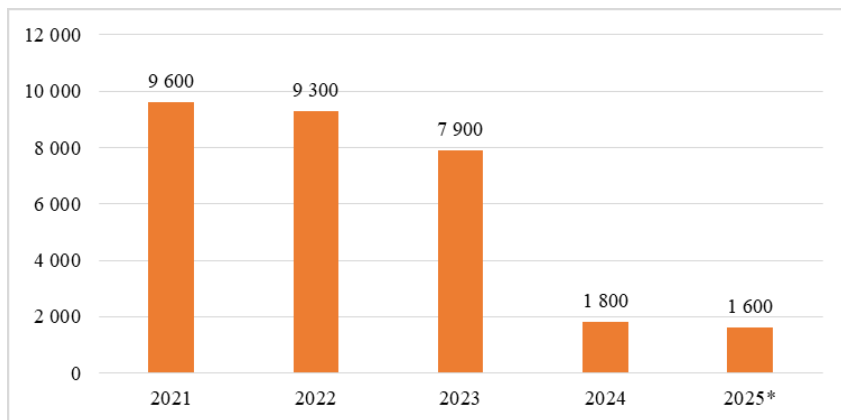
Жылдар	АӘК орташа мөлшері, айына теңге
2021	9 600
2022	9 300
2023	7 900
2024	1 800
2025*	1 600
Ескерту: [17] дереккөздері негізінде авторлармен құрастырылған	

*01.06.2025 жылғы деректер бойынша келтірілген

Кесте деректері 2023 жылдан кейінгі кезеңде орташа мөлшердің күрт төмендегенін көрсетеді: 2023 жылғы 7 900 теңгеден 2024 жылы 1 800 теңгеге дейін, яғни төрт еседен астам. Мұндай ауытқудың таза экономикалық себебі көрінбейді - инфляция мен жалақы деңгейі осы кезеңде қарама-қарсы бағытта қозғалды. Ықтимал түсіндірме есептеу базасы мен алушылар контингентінің өзгеруінде: табысты растау тәртібінің қатаңдауы нәтижесінде формальды түрде төмен табыс көрсеткен, бірақ есепке алынбаған кіріс көздері бар үй шаруашылықтары іріктеуден шығып қалды [18]. Бұл түсіндірменің толықтығын

микродеректерсіз тексеру мүмкін емес, сондықтан баламалы себеп – тапшылықты өтеу формуласындағы өзгерістің әсері – жоққа шығарылмайды.

Байқалған динамиканы әлеуметтік қорғаудың әлсіреуі деп оқу үшін алушылар саны мен қамту деңгейі бойынша қосымша деректер қажет. Қолда бар көрсеткіштер іріктеу дәлдігінің артқаны туралы болжамды көбірек қолдайды (1-сурет).

1-сурет – Қазақстан Республикасындағы 2021–2025 жылдардағы атаулы әлеуметтік көмектің орташа мөлшерінің динамикасы [17]

Тиімділікті сандық жағынан нақтылау үшін индекстік-коэффициенттік бағалау қолданылды. Бес жылдық қатар эконометриялық модель құруға жеткіліксіз, дегенмен базистік индекстер арқылы қаржыландыру серпінін, бюджеттік жүктемені және орташа төлемнің өзгерісін салыстыруға болады. Есептеуге үш көрсеткіш алынды: атаулы әлеуметтік көмектің республикалық бюджет шығыстарындағы үлесі, қаржыландыру көлемінің базистік индексі және орташа төлем мөлшерінің базистік индексі.

Атаулы әлеуметтік көмектің бюджеттегі үлесі мына қатынас арқылы айқындалды (1-формула):

$$АӘКБҮ = АӘКШ / РБШ \times 100, \quad (1)$$

Мұндағы

АӘКБҮ – атаулы әлеуметтік көмектің бюджеттегі үлесі;

АӘКШ – атаулы әлеуметтік көмекке жұмсалған шығыстар;

РБШ – республикалық бюджет шығыстары.

Қаржыландыру мен орташа төлемнің өзгерісін бағалауға базистік индекс қолданылды (2-формула):

$$I = X_t / X_{2021} \times 100, \quad (2)$$

мұндағы

I – базистік индекс;

X_t – тиісті жылғы көрсеткіш;

X_{2021} – 2021 жылғы базалық көрсеткіш.

Мұндай тәсіл сипаттамалық бағалаумен салыстырғанда нақтырақ салыстыру жасауға мүмкіндік береді, бірақ ол көрсеткіштер арасындағы себептік байланысты анықтамайды.

Келесі кестеде аталған үш көрсеткіш бір жүйеге келтірілген. Қаржыландыру көлемі, бюджеттегі үлес және төлем мөлшерін қатар қою сандық өзгерістердің артында тұрған басқарушылық логиканы аңғаруға мүмкіндік береді (2-кесте).

2-кесте – Атаулы әлеуметтік көмектің экономикалық тиімділігін бағалауға арналған индекстік көрсеткіштер

Жылдар	Республикалық бюджет шығыстарының индексі, %	АӨК шығыстарының индексі, %	Орташа АӨК мөлшерінің индексі, %	АӨК-тің бюджеттегі үлесі, %
2021	100,0	100,0	100,0	0,45
2022	121,7	86,7	96,9	0,32
2023	147,4	83,8	82,3	0,26
2024	155,3	57,7	18,8	0,17
2025*	165,8	143,6	16,7	0,39

Ескерту: [17] дереккөздері негізінде авторлармен есептелген.

Есептеу нәтижелері біркелкі емес көрініс береді. Республикалық бюджет шығыстары 2025 жылы базалық жылдың 165,8 пайызына жеткенде, атаулы көмекке бөлінген қаражат алдымен қысқарып (2024 жылы 57,7 пайыз), содан кейін күрт өсті (143,6 пайыз). Бюджеттің жалпы ұлғаюы аясында әлеуметтік көмектің үлесі 2021 жылғы 0,45 пайыздан 2024 жылы 0,17 пайызға дейін төмендеп, 2025 жылы қайта 0,39 пайызға көтерілді.

2025 жылғы өсім бірнеше түрлі оқуға жол береді. Ол медиандық табысқа көшу нәтижесінде алушылар шеңберінің кеңеюімен байланысты

болуы мүмкін; қатар жүрген индекстеу мен маусымдық төлемдердің әсері де жоққа шығарылмайды. Көрсеткіш жылдың алғашқы жартысы бойынша есептелгендіктен, жыл соңындағы қорытынды бұдан өзгеше болуы әбден ықтимал. Ал орташа төлем индексінің 16,7 пайызға дейін төмендеуі қаржыландыру көлемінің өсуімен қатар жүруі алушылар санының артқанын жанама түрде аңғартады - бұл болжам ведомстволық статистика бойынша бөлек тексеруді қажет етеді. Қысқа мерзімді фискалдық үнем айқын байқалғанымен, ұзақ мерзімді әлеуметтік нәтиже туралы тұжырым жасауға қолда бар деректер жеткіліксіз.

Атаулылық қағидаты нақты әкімшілік рәсімдер арқылы жүзеге асады. Көмек e-gov порталы немесе халықты жұмыспен қамту орталықтары арқылы тағайындалады. Электрондық арна өтінім беруді жеңілдетіп, деректерді автоматты салыстыру есебінен шешімдегі субъективтілікті азайтады. Офлайн формат цифрлық қызметтерге қолжетімділігі шектеулі топтар үшін өзектілігін сақтайды, әсіресе ауылдық жерлерде. Екі арнаның қатар жұмыс істеуі жүйенің қолжетімділігін кеңейтеді, дегенмен рәсімдердің біркелкілігін тұрақты қадағалауды талап етеді.

Көмектің экономикалық мазмұны есептеу формуласы арқылы ашылады. Есептеу үй шаруашылығының жан басына шаққандағы орташа табысын белгіленген кедейлік шегімен салыстыруға негізделеді (3-формула).

$$YT = \Sigma PK / N, \quad (3)$$

мұндағы

YT – үй шаруашылығының жан басына шаққандағы орташа табысы;
 ΣPK – есеп айырысу кезеңіндегі отбасының жиынтық расталған кірісі;
N – үй шаруашылығы мүшелерінің саны.

Көмек алу құқығы автоматты түрде туындамайды: ол үй шаруашылығының әлеуметтік-экономикалық жағдайын бағалау нәтижесінде айқындалады. Негізгі шарт – жан басына шаққандағы орташа табыстың заңнамалық кедейлік шегінен төмен болуы (4-формула). Дәл осы талап атаулы көмекті әмбебап төлемдерден ажыратып, мемлекеттік ресурсты тәуекел деңгейі жоғары топтарға бағыттауға мүмкіндік береді.

$$YT < KШ, \quad (4)$$

мұндағы

YT – үй шаруашылығының жан басына шаққандағы орташа табысы;
KШ – кедейлік шегі.

2021–2024 жылдары кедейлік шегі ең төменгі күнкөріс деңгейінің белгілі бір үлесі ретінде айқындалды. 2025 жылдан бастап ол өңірлік медиандық табыстың 35 пайызы деңгейінде белгіленді [19]. Жаңа тәртіп есептеуді табыс құрылымына жақындатады, өйткені медиана орташа шамамен салыстырғанда шеткі мәндерге аз тәуелді. Сонымен бірге ол өңірлік айырмашылықты өзгеше көрсетеді: табысы төмен өңірде шек те төмен болып шығады, демек сол жердегі мұқтаждықтың бір бөлігі есепке ілінбей қалуы мүмкін.

Төлем мөлшері үй шаруашылығының нақты табысы мен белгіленген шек арасындағы алшақтықты өтеуге бағытталған (5-формула).

$$АӘК = (КШ \times N) - \Sigma PK, \quad (5)$$

мұндағы

АӘК – атаулы әлеуметтік көмек;

КШ – кедейлік шегі;

ΣPK – есеп айырысу кезеңіндегі отбасының жиынтық расталған кірісі;

N – үй шаруашылығы мүшелерінің саны.

Формуланың экономикалық мазмұны мемлекеттің араласуын ең төменгі әрі жеткілікті деңгейде ұстау қағидатына сүйенеді. Көмек табысты алмастырмайды, тек шекке дейінгі тапшылықты жабады. Мұндай құрылым трансферттерге ұзақ тәуелділік қаупін азайтады, бірақ табысы шектен сәл ғана жоғары отбасылар үшін шекара әсерін тудырады: қосымша табыс табу көмектен айырылуға әкелетіндіктен, еңбек белсенділігін арттыруға деген ынта әлсіреуі ықтимал. Бұл әсердің Қазақстан жағдайындағы нақты ауқымы әзірге өлшенбеген.

Медиандық табысты бағдар ретінде пайдалану есептеудің әділдігін арттырады, алайда статистикалық база мен ведомствоаралық ақпарат алмасу сапасына жоғары талап қояды [19]. Нәтижелілік формулаға ғана емес, оны қолдайтын институционалдық инфрақұрылымға да тәуелді. Келесі кезеңде төлемдер республикалық бюджет параметрлерімен салыстырылады (3-кесте).

3-кесте – 2021–2025 жылдарға арналған республикалық бюджет шығыстары және Қазақстан Республикасындағы атаулы әлеуметтік көмекті қаржыландыру

Жылдар	Республикалық бюджет шығыстары, трлн тг	АӘК шығыстары, млрд тенге	Бюджеттегі АӘК үлесі, %
2021	15,2	68,5	0,45

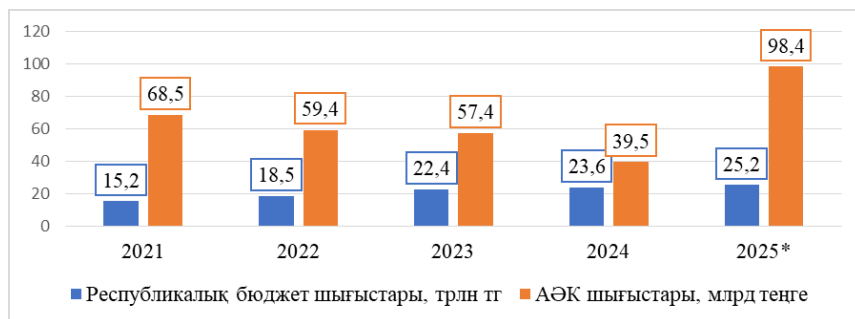
2022	18,5	59,4	0,32
2023	22,4	57,4	0,26
2024	23,6	39,5	0,17
2025*	25,2	98,4	0,39

Ескерту: [20] дереккөздері негізінде авторлармен құрастырылған

* 01.06.2025 жылғы деректер бойынша келтірілген

3-кестедегі мәліметтер атаулы әлеуметтік көмектің бюджет шығыстары құрылымындағы үлесі жарты пайыздан аспайтынын көрсетеді. Үлестің шағындығы оның маңызын төмендетпейді: бұл қаражат табысы ең төмен топтарға тікелей бағытталғандықтан, әлеуметтік әсері жұмсалған сома арқылы ғана өлшенбейді.

2022–2024 жылдары бюджет жалпы өскенімен, атаулы көмектің үлесі қысқарды. Қаржы тапшылығы мұндай динамиканы түсіндіре алмайды - бюджет көлемі осы кезеңде ұлғайған. Ықтимал түсіндірме басымдықтардың ауысуында: шығысты ұлғайтудан гөрі оның бағытталуын нақтылау таңдалды [20]. 2025 жылғы қаржыландыру лимитінің қайта өсуі жүйенің бейімделу қабілетін көрсетеді, дегенмен бұл өсімнің тұрақты сипатқа ие бола ма, әлде есептеу базасының ауысуына байланысты біржолғы құбылыс па екенін кейінгі жылдардың деректері айқындайды (2-сурет).

2-сурет – Атаулы әлеуметтік көмек және республикалық бюджет шығыстарының динамикасы [20]

Алынған нәтижелерді жинақтай келе, бастапқы болжам ішінара расталды деп бағалауға болады. Төлемнің орташа мөлшері мен алушылар құрамының өзгеруі мұқтаждықты бағалау рәсімдерінің қатаңдауымен және есептеу базасының жаңаруымен қатар жүрді, бұл іріктеу дәлдігінің артқанын

аңғартады. Дегенмен қамту қателіктерінің нақты деңгейі өлшенбегендіктен, болжамды толық расталған деп есептеуге негіз жеткіліксіз.

Тиімділіктің өзі біртекті емес болып шықты. Қысқа мерзімде ол бюджеттік үнем түрінде көрінеді. Ұзақ мерзімді нәтиже жұмыспен қамту, кәсіби даярлау және әлеуметтік қызметтермен байланысқа тәуелді, ал бұл байланыстың күші қолда бар деректер бойынша бағаланбайды. Осы себепті атаулы көмекті жеке төлем ретінде емес, саясаттың бір буыны ретінде қарау орынды болып көрінеді.

Тұтастай алғанда, талдау Қазақстанда атаулы әлеуметтік көмектің өтемдік тетіктен басқарушылық құралға қарай жылжуын көрсетеді. Бұл жылжудың нәтижелілігі әзірге әкімшілік көрсеткіштер арқылы ғана расталады; әлеуметтік нәтиже деңгейіндегі дәлелдер жинақталып үлгерген жоқ.

Қорытынды

Зерттеу 2021–2025 жылдардағы деректер негізінде атаулы әлеуметтік көмектің параметрлеріндегі өзгерістерді бағалауға бағытталды. Есептеулер орташа төлем мөлшерінің төмендеуі мен қаржыландыру көлемінің біркелкі емес қозғалысын әлеуметтік қорғау деңгейінің құлдырауымен теңестіруге негіз бермейді. Көрсеткіштердің қозғалысы есептеу базасының ауысуымен және мұқтаждықты растау тәртібінің қатаңдауымен қатар жүрді.

Бюджеттік салыстырулар атаулы көмектің республикалық шығыстардағы үлесінің шағын екенін, сонымен бірге оның институционалдық өзгерістерге сезімталдығы жоғары екенін көрсетті. Тағайындаудың цифрлық және офлайн арналарының қатар жұмыс істеуі қолжетімділікті кеңейтеді, дегенмен рәсімдердің біркелкілігі бөлек бақылауды талап етеді.

Жұмыстың шектеулерін ашық айту қажет. Бақылау кезеңі бес жылмен шектелді, ал 2025 жыл бойынша деректер жылдың алғашқы жартысын ғана қамтиды. Алушылар бойынша микродеректердің болмауы қамту және алып тастау қателіктерін тікелей өлшеуге мүмкіндік бермеді, сол себепті іріктеу дәлдігінің артқаны туралы тұжырым жанама дәлелдерге сүйенеді. Өңірлік кесінді жиынтық көрсеткіштермен шектелгендіктен, медиандық шектің әртүрлі өңірлердегі әсері бағаланбады. Кедейлік шегін есептеу тәртібінің ауысуы 2024 және 2025 жылдардың көрсеткіштерін толық салыстыруға кедергі келтіреді.

Практикалық тұрғыдан алынған нәтижелер бірнеше тұжырымға негіз береді. Атаулы көмектің тиімділігін бағалауда төленген сома мен алушылар саны жеткіліксіз өлшем; бағалау жүйесіне қамту қателіктерінің көрсеткіштерін енгізу қажеттігі байқалады. Медиандық шекті қолдану өңірлік деңгейде қосымша түзетуді талап етуі мүмкін, әйтпесе табысы төмен өңірлерде мұқтаждықтың бір бөлігі есепке ілінбей қалады. Цифрлық

верификацияны кеңейту адами қарау рәсімін сақтауды болжайды, әсіресе шекаралық жағдайларда.

Алдағы зерттеулерде атаулы әлеуметтік көмектің ұзақ мерзімді әсерін үй шаруашылықтарының табыс траекториясы, әлеуметтік ұтқырлық және еңбек нарығына қатысу белсенділігі арқылы өлшеу өзекті болып қала береді. Өңірлік статистика негізіндегі салыстырмалы талдау, цифрлық тексеру құралдарының қателікті азайтудағы нақты үлесін эмпирикалық бағалау, сондай-ақ трансферттер мен жұмыспен қамтудың белсенді шараларын ұштастыру тетіктерін модельдеу бөлек зерттеу тақырыптары бола алады. Панельдік микродеректерге қолжетімділік ашылған жағдайда осы мақалада болжам түрінде ғана айтылған тұжырымдарды тексеруге мүмкіндік туар еді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Тоқаев, Қ. К.** Мемлекет басшысының «Әділетті Қазақстан: заң және тәртіп, экономикалық өсу, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2022.

2 World bank. Kazakhstan : Poverty Assessment and Social Protection Review. – Washington, DC : World Bank Group, 2001. – 146 p.

3 **Barr, N.** The Economics of the Welfare State. – Oxford : Oxford University Press, 2012. – 384 p.

4 Қазақстан Республикасы. «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы» 2001 жылғы 17 шілдедегі № 246 Қазақстан Республикасының Заңы (күші жойылды). – Астана, 2001.

5 **Esping-Andersen, G.** Social Foundations of Postindustrial Economics. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 207 p.

6 **Атабеева, А. К.** Адресная социальная помощь как инструмент снижения бедности: институциональные аспекты // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика». – 2021. – № 3. – С. 45–53.

7 Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі халықты әлеуметтік қолдау шаралары туралы талдамалық есеп. – Нұр-Сұлтан, 2019. – 98 б.

8 Қазақстан Республикасы. Қазақстан Республикасының әлеуметтік кодексі. – Астана, 2023.

9 Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі атаулы әлеуметтік көмекті іске асыру және әлеуметтік төлемдердің атаулылығын күшейту жөніндегі талдамалық материалдар. – Астана, 2023. – 84 б.

10 Қазақстан Республикасы. Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі әлеуметтік даму Тұжырымдамасы : бекіту. ҚР Үкіметінің қаулысымен. – Астана, 2022.

11 Қазақстан Республикасы. Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2017.

12 **Жанакоева, Н. Н., Абдрахманова, А. Ж.** Социальные трансферты и доходы населения: оценка результативности адресной поддержки // Экономика: стратегия и практика. – 2024. – № 1. – С. 112–124.

13 **Таубаев, А. А., Сейдахметов, Ж. К.** Проактивные модели адресной социальной помощи в условиях цифровизации // Central Asian Economic Review. – 2025. – № 1. – С. 89–102.

14 **Bergstrom, K.** The targeting benefit of conditional cash transfers // Journal of Public Economics. – 2021. – Vol. 198. – Article 104409.

15 **Özler, B., Roodman, D., McKee, K.** Progressive redistribution of humanitarian cash transfers // World Development. – 2021. – Vol. 145. – 105536.

16 **Poulin, C., Brown, C., Magnan, N.** Performance of machine-learning-based proxy means tests in social assistance programs // World Development. – 2022. – Vol. 156. – 105888.

17 Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі атаулы әлеуметтік көмектің қажеттілігі мен мақсаты критерийлері бойынша әдістемелік түсіндірмелер. – Астана, 2024. – 36 б.

18 Қазақстан Республикасының электрондық үкіметі «Атаулы әлеуметтік көмек тағайындау» мемлекеттік қызметі. [Электронды ресурс]. – https://egov.kz/cms/ru/services/pass166_mtszn (Қаралған күні: 06.01.2026).

19 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы Қазақстан Республикасы халқының медианалық табысы және оны әлеуметтік саясатта пайдалану: талдамалық шолу. – Астана, 2024. – 42 б.

20 Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі атаулы әлеуметтік көмекті республикалық бюджет қаражаты есебінен қаржыландыру: жиынтық деректер. – Астана, 2025. – 19 б.

REFERENCES

1 **Tokayev, K. K.** Ädiletli Qazaqstan: zañ jäne tärtip, ekonomikalıq ösý, qoғamdyq optimizm [Justice Kazakhstan: law and order, economic growth, social optimism]. – Astana, 2022.

2 World bank. Kazakhstan: Poverty Assessment and Social Protection Review. – Washington, DC : World Bank Group, 2001. – 146 p.

3 **Barr, N.** The economics of the welfare state (5th ed.). – Oxford : Oxford University Press, 2012.

4 Qazaqstan Respublikasy. «Memlekettik atauly әлеуметтік көмек туралы» 2001 zhylǵy 17 shildedegi № 246 Qazaqstan Respublikasynyñ Zańy (kúshi zhoiylǵy) [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 17, 2001 No. 246 «On State Targeted Social Assistance» (repealed)]. – Astana, 2001.

5 **Esping-Andersen, G.** Social Foundations of Postindustrial Economies. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 207 p.

6 **Atabeeva, A. K.** Adresnaya sotsial'naya pomoshch kak instrument snizheniya bednosti: institutsional'nye aspekty [Targeted social assistance as a tool for reducing poverty: institutional aspects]. // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Ekonomika». – 2021. – № 3. – P. 45–53

7 Qazaqstan Respublikasy Enbek jáne halyqty әлеуметтік қорǵau ministrliǵy Halyqty әлеуметтік qoldau sharalary turaly taldamalyq esep [Analytical report on social support measures for the population]. – Nur-Sultan, 2019. – 98 p.

8 Qazaqstan Respublikasy Qazaqstan Respublikasynyñ әлеуметтік kodeksi [Social Code of the Republic of Kazakhstan]. – Astana, 2023.

9 Qazaqstan Respublikasy Enbek jáne halyqty әлеуметтік қорǵau ministrliǵy Atauly әлеуметтік көмекti iske asyru jáne әлеуметтік төлемderdiñ atautilıǵyn kúsheitu zhonindegi taldamalyq materialdar [Analytical materials on the implementation of targeted social assistance and strengthening the targeting of social payments]. – Astana, 2023. – 84 p.

10 Qazaqstan Respublikasy Qazaqstan Respublikasynyñ 2030 zhylǵa deyingi әлеуметтік damu Tüjyrymdamasy [Concept of Social Development of the Republic of Kazakhstan until 2030] Approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. – Astana, 2022.

11 Qazaqstan Respublikasy Memlekettik baǵdarlama «Enbek» Nätijeli zhümypsen qamtu jáne zhappay käsipkerlikti damytu 2017–2021 [State Program «Enbek» Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship 2017–2021]. – Astana, 2017.

12 **Zhanakova, N. N., Abdrakhmanova, A. Zh.** Sotsial'nye transferty i dokhody naseleniya otsenka rezul'tativnosti adresnoy podderzhki [Social transfers and household incomes assessment of the effectiveness of targeted support] //Ekonomika strategiya i praktika. – 2024. – № 1. – P. 112–124.

13 **Taubae, A. A., Seidakhmetov, Zh. K.** Proaktivnye modeli adresnoy sotsial'noy pomoshchi v usloviyakh tsifrovizatsii [Proactive models of targeted

social assistance in the context of digitalization] // Central Asian Economic Review. – 2025. – № 1. – P. 89–102.

14 **Bergstrom, K.** The targeting benefit of conditional cash transfers // Journal of Public Economics. – 2021. – Vol. 198. – Article 104409.

15 **Özler, B., Roodman, D., McKee, K.** Progressive redistribution of humanitarian cash transfers // World Development. – 2021. – Vol. 145. – 105536.

16 Poulin, C., Brown, C., Magnan, N. Performance of machine-learning-based proxy means tests in social assistance programs // World Development. – 2022. – Vol. 156. – 105888.

17 Qazaqstan Respublikasy Eńbek jáne halyqty áleumettik qorǵau ministrliǵı Atauly áleumettik kómektiń qajettiligi men maqsaty kriteriıleri boyynsha ádistemelik túsindirmeler [Methodological guidelines on criteria of need and purpose of targeted social assistance]. – Astana, 2024. – 36 p.

18 Qazaqstan Respublikasynyń elektrondyq úkimeti. Atauly áleumettik kómek taǵayyndau memlekettik qyzmeti [State service «Assignment of Targeted Social Assistance»]. [Electronic resource] – Available at: egov.kz/cms/ru/services/pass166_mtszn (Accessed 06 January 2026).

19 Qazaqstan Respublikasy Strategııalyq josparlau jáne reformalar agenttiginin Ulttyq statistika biurosy. Qazaqstan Respublikasy halqynyń medianalyq tabysy jáne ony áleumettik saıasatta pıdalaný: taldamalyq shólý [Median income of the population of the Republic of Kazakhstan and its use in social policy: analytical review]. – Astana, 2024. – 42 p.

20 Qazaqstan Respublikasy Eńbek jáne halyqty áleumettik qorǵau ministrliǵı. Atauly áleumettik kómekti respýblikalyq bütjet qarajaty esebinen qarjylandyrý: jyntyq derekter [Financing targeted social assistance from the republican budget: summary data]. – Astana, 2025. – 19 p.

08.01.26 ж. баспаға түсті.

13.08.26 ж. түзетулерімен түсті.

26.08.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Х. Ертай¹, А. М. Рахметова², Ж. Р. Аркенова³

^{1,2,3}Қарағандинский университет Казпотребсоюза,

Республика Казахстан, г. Караганда.

Поступило в редакцию 08.01.26.

Поступило с исправлениями 13.08.26.

Принято в печать 26.08.26.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ АДРЕСНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ: НОВАЯ ПАРАДИГМА СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

Разрыв между ростом социальных обязательств и ограниченностью бюджетных возможностей вывел вопрос об экономической отдаче адресных форм государственной поддержки в число обсуждаемых. Выплаты, задуманные как компенсация дефицита дохода, сегодня рассматриваются и как инструмент регулирования социальных рисков, и как способ распределения бюджетных средств. Двойственность функции не позволяет анализировать адресную социальную помощь только на уровне расходной статьи.

Статья посвящена оценке эффективности предоставления государственной адресной социальной помощи в период обновления социальной политики. Объектом выступает система адресной социальной помощи как элемент перераспределительного механизма, предметом – экономические и институциональные отношения, возникающие при ее функционировании. Анализ опирается на официальную статистику 2021–2025 годов и нормативные акты; применены сравнительный и динамический анализ, а также индексная оценка.

Расчеты показывают, что сокращение числа получателей и изменение объемов финансирования не читаются однозначно как снижение уровня социальной защиты. Совокупность данных свидетельствует об усилении адресности и ужесточении процедур подтверждения нуждаемости. Одновременно обнаружены уязвимые места: риск выпадения части нуждающихся домохозяйств из отбора, неоднородность региональных условий, зависимость результата от качества статистической базы.

Полученные показатели косвенно подтверждают переход адресной социальной помощи от компенсационного инструмента к механизму активной политики, однако этот вывод требует дополнительной проверки – прежде всего на региональном уровне и на основе панельных данных. Материалы работы могут применяться при подготовке решений по совершенствованию механизмов социальной поддержки.

Ключевые слова: адресная социальная помощь, социальная политика, экономическая эффективность, критерии нуждаемости, бюджет; расходы, цифровизация.

*K. Yertay¹, A. M. Rakhmetova², Zh. R. Arkenova³

^{1,2,3}Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Republic of Kazakhstan, Karaganda.

Received 08.01.26.

Received in revised form 13.08.26.

Accepted for publication 26.08.26.

EFFECTIVENESS OF THE PROVISION OF STATE TARGETED SOCIAL ASSISTANCE: A NEW PARADIGM OF SOCIAL POLICY

The gap between growing social commitments and limited fiscal capacity has brought the economic return of targeted state support into open discussion. Payments originally designed to compensate for income shortfalls are now also treated as instruments for managing social risks and for allocating budget resources. This dual function makes it difficult to analyse targeted social assistance merely as an expenditure item.

The article assesses the effectiveness of state targeted social assistance during a period of social policy renewal. The object of the study is the targeted social assistance system as an element of the redistribution mechanism; the subject covers the economic and institutional relations arising in its operation. The analysis draws on official statistics for 2021–2025 and on regulatory acts, applying comparative and dynamic analysis together with index-based estimation.

The calculations indicate that a declining number of recipients and shifting funding volumes cannot be read unambiguously as a fall in the level of social protection. Taken together, the data point to stronger targeting and tighter verification of need. At the same time, weak points emerged: the risk that some households in need drop out of the selection, uneven regional conditions, and the dependence of results on the quality of the statistical base.

The findings indirectly support the shift of targeted social assistance from a compensatory instrument towards a tool of active policy, although this conclusion calls for further verification, primarily at the regional level and with panel data. The materials may be used in preparing decisions aimed at improving social support mechanisms.

Keywords: targeted social assistance, social policy, economic efficiency, eligibility criteria, budget, expenditures, digitalization.

Теруге 07.09.2026 ж. жіберілді. Басуға 30.09.2026 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

3,25 Mb RAM

Шартты баспа табағы 30,2

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4598

Сдано в набор 07.09.2026 г. Подписано в печать 30.09.2026 г.

Электронное издание

3,25 Mb RAM

Усл.п.л. 30,2

Компьютерная верстка: З. С. Исакова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4598

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz

www.vestnik-economic.tou.edu.kz